

Možnosti razvoja teoretične kriminologije v razmerah restavracije kapitalističnega zatiranja in izkoriščanja

Zoran Kanduč*

Namen članka je odgovoriti na vprašanje, kakšne so možnosti za razvoj kriminologije v razmerah restavracije tržnega (liberalno demokratskega) kapitalizma. V prvem delu pisec kritično osvetli nekatere ključne pojme, ki se uporabljajo za opis aktualnih dogajanj v »družbi v prehodu«. Sledi zgoščena kriminološka in kriminalnopolitična razčlemba nekaterih nevarnih družbenih pojavov. Drugi del je namenjen problematiki, ki zadeva nadaljni razvoj teoretične kriminologije v predrugačenih družbenih razmerah. »Nova« kritična (radikalna) kriminologija bi morala razširiti predmet svojega zanimanja in se osredotočiti na strukturno določene škodljive pojave, predvsem na ekonomsko in ideološko nasilje, ki so v današnjem času neprimerno bolj problematični kot konvencionalni kriminal in kriminal nosilce družbene moči, saj prizadevajo temeljne dobrine — čas (svobodo), zdravje ipd. — večine članov družbe. Nasilje v produkciji, nasilje v delitvi dohodka, bogastva in drugih vrednih dobrin ter raznoliko nasilje ideoloških aparatov države (npr. šolskega političnega, informacijskega, pravnega, verskega in drugih) tvorijo predmet kriminologije vsakdanjega življenja. Njen uporabni namen je v prvi vrsti osveščanje žrtev oziroma opozarjanje na oblike nasilja, ki niso odklonski, ampak povsem normalen pojav v vsakdanu kapitalističnemu družbi.

Ključne besede: kriminologija, teoretična kriminologija, družbene spremembe, kriminaliteta, nasilje, kriminologija vsakdanjega življenja

UDK: 343.9.001+316.42

Uvodna opazka

Namen sestavka je odgovoriti na vprašanje, kakšne so možnosti razvoja kriminologije v predrugačenih družbenih razmerah. Po našem mnenju je kakovostni premik v polju kriminološke misli mogoč samo z napredovanjem teoretičnega dela. Zdi se namreč, da je ravno zanemarjanje teoretskih premislekov Ahilova peta sodobne kriminologije, katere osrednji tok, njen *mainstream*, se ukvarja večinoma z empiričnimi¹ raziskavami in pragmatičnimi kriminalnopolitičnimi problemi.

Teorija seveda ni umik iz realnega sveta. Je zgorj — razčlenjen, urejen in povezan — poskus razmišljanja

* Zoran Kanduč, doktor znanosti, raziskovalec, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Kongresni trg 12, 61000 Ljubljana.

¹ Empirizem izhaja iz epistemološke podmene, da se lahko že samo s kopirjenjem izkustvenih podatkov, dobavljenih na podlagi opazovanj in poskusov, dokopljemo do ustrezne znanstvene vedenosti. Iz takšne perspektive je videti teorija bodisi nepotrebna, zakaj »dejstva« naj bi bila povedna že sama po sebi, se pravi kot taka, ali pa je njena vloga edinole v tem, da naknadno, tako rekoč *post festum*, osmišlja, pojasnjuje in posplošuje empirično gradivo. Ob tem pa se navadno pozablja na nekaj, kar sicer dovolj posrečeno nakazuje angleška beseda *research*, ki pomeni »to search again«: jasno je namreč, da ni mogoče »iskanje« česar koli, ne da bi imeli neko poprejšnjo zamisel o tem, kaj je pravzaprav predmet našega zanimanja oziroma preučevanja. Sleherno empirično raziskovanje potemtakem neogibno predpostavlja določen pojmovni in predstavni — paradigmatični -okvir, ki *a priori* zamejuje oblikovno sestavo polja možnega izkustva. Zelo neprijetno bi bilo, če bi nanj družboslovec preprosto »pozabil«, nemara v prostodušnem upanju, da ima opraviti zgorj s »čistimi« dejstvi. V tem primeru bi bil kajpada na najboljši poti, da ostane — celo pri svojem znanstvenem delu — ujet v zdravorazumske oziroma ideološke miselne in vrednosne vzorce (kalupe). Prim. Cusson, str. 34; Garland, str. 277-280.

o družbenem svetu, in to na način, ki naj bi segel onstran varljive lupine čutno zaznavnih pojavov. V tem oziru jo vodi želja po pobegu iz nevidne ideološke kletke, v katero je sicer pogosto ujeto mišljenje, čustvovanje, čutenje, ne nazadnje pa tudi delovanje večine članov družbe. Ob tem pa morda ni odveč poudariti, da se teoretično in empirično raziskovanje ne izključujeta. Teorija je namreč vodilo, neke vrste intelektualno orodje za empirično preučevanje, nikakor pa ni in niti ne more biti nadomestilo zanj.

Kar zadeva odnos med teorijo in prakso, kaže pritegniti Jacobyu,² ki dokazuje, da bi se v tej zvezi morali izogibati poenostavljenim obrazcem. Po njegovem mnenju teorije, po eni strani, ni mogoče brez preostanka reducirati na prakso, po drugi strani pa je od prakse vendarle ni mogoče popolnoma ločiti. Uspeло srečanje med teorijo in prakso bi bilo možno samo oziroma šele v neantagonistični družbi, v antagonistični družbi pa se njunega dialektičnega protislovja ne da odpraviti, na teoretski ravni ga lahko edinole izrekamo. V tem smislu ni naloga teorije ustvarjanje vedenosti, ki bi bila neposredno uporabna ali koristna za prakso. Praksa kot taka je namreč neogibno vpeta v spojne nesvobodne družbe. Pravzaprav je samo teoretska misel zmožna presegati, dasiravno samo na abstraktnejši ravni, dane družbene razmere, praksa — na primer kaznovalne ustanove (*corrections*), ki se ukvarjajo s problematičnimi posamezniki — tega malone praviloma ne zmore, kolikor ostaja nemočna pred družbenimi strukturami in procesi, ki njena prizadevanja obsojajo na neuspeh. Ravno zato se pogosto zateka k teoretičnim nadomestkom, ki po eni strani njene nemoči ne omenjajo, po drugi strani pa racionalizirajo njene vsakdanje dejavnosti.

² Poglobljeno o razmerju med teorijo in prakso Jacoby, str. 215-216.

Družboslovec mora braniti teoretsko misel, če je resnična, ne pa zato, ker zanjo meni, da je uporabna. Še zlasti pa jo mora braniti pred tisto prakso, katere cilj je prilagoditi »nenavadnega«³ posameznika danemu »stanju stvari«: »Ozdravljeni postane zares bolan, ko se prilagaja bolni družbi (Adorno)«. Poslanstvo kriminološke teorije je zatorej najprej in predvsem v tem, da opozarja na raznovrstne razsežnosti nesvobodne in nečloveške družbe, prepojene z najrazličnejšimi neenakostmi, družbe, ki ravno potrebuje kriminologijo kot aplikativno (uporabno) »znanost«, katere poglavitni namen bi bil nakazovati kriminalnopolitične psevdorešitve za probleme, ki se - v zadnji instanci - hranijo prav iz notranjih (strukturnih) protislovij. Če bi kriminologijo skrčili na raven, ki je kriminalnopolitično uporabna, bi iz nje naredili samo orodje, ki dela silo resnici, s čimer bi jo spremenili v pohlevno služkinjo dane (kapitalistične) družbenoekonomske in politične ureditve. Kritična kriminološka refleksija mora zato usmerjati pozornost na objektivne družbene okoliščine, ki po eni strani (nad)določajo vsebino in obliko »pozitivne« kaznovalne (kriminalnopolitične) prakse, po drugi strani pa jo obsojajo na nemočna prizadevanja, da bi z represivnimi sredstvi rešila nekaj, česar v dani družbi na ta način gotovo ni mogoče rešiti.

³ Nalepka »nenavadn« je običajno prihranjena za posameznika ali posameznico, ki se odmika od normativnega (usmerjevalnega) idealja normalnega človeka, se pravi pridnega delavca, zadovoljnega potrošnika in poštenega državljanega. Ravno zato je zelo zavajajoče enačiti »normalno« (v pomenu nečesa, kar je prevladujoče na kvantitativeni ravni) z dobrim ali zdravim. Številni ugledni sociologi, psihologi, psihiatri in zdravniki namreč dokazujejo, da je v današnjem času normalno prej sopomenka za bolno ali vsaj za nezdravo. Fromm (prim. str. 37-44) govori na primer o »patologiji normalnosti«. Lacan označuje normalne ljudi kot psihotike. Reich (str. 17-18) piše o splošni duhovni obolenosti sodobnega človeka: »Ne gre zgolj za to, da bi ljudje včasih dopustili, da jim zavladajo ljudje, ki bi jim psihotri pripisali znake duševne bolezni, ampak so oni sami, na vseh koncih zemlje, duševno bolni, saj ravnajo v nasprotju s svojimi lastnimi željami in realnimi možnostmi.« Laing (prim. str. 22-25) dokazuje, da družba sistematično pretvarja ljudi v norce: biti normalen namreč pomeni, da ubogljivo ravnaš v skladu s kulturno usiljenimi družbenimi vlogami in žrtvuješ avtentično doživljanje sebe in drugih. Laing ob tem opozarja, da so normalni ljudje samo v tem stoletju uničili preko sto milijonov življenj svojih bližnikov. Lasch poimenuje prevladujočo obliko osebnosti (subjektivnosti) v poznameščanski družbi z oznako »patološki narcis«. Jervis (prim. str. 28-29), italijanski radikalni psihiater, ugotavlja, da se približujemo srhljivemu svetu - telesnih in duševnih - invalidov.

Slovenska družba tu in zdaj

Dasiravno se nemara zdi paradoksno, toda za družboslovca je nekako najtežje pojasniti ravno tisto, kar se mu ponuja tako rekoč kot neposredni predmet, namreč družbo, kakršna se kaže tu in zdaj. Problem je še toliko bolj zaostren v razmerah, ko družba doživlja nagle in korenite strukturne premene oziroma preobrazbe na ključnih področjih svojega življenja. Jasno je namreč, da družboslovec ne more izstopiti iz družbe in jo opazovati od zunaj z nekakšnega objektivnega, vrednotno čistega - in po svojem bistvu pravzaprav božjega - položaja.

Slovenska družba je pogosto opredeljena kot »družba v prehodu«⁴. Ob tem pa ni jasno, kaj je (bilo) tisto, iz česar prehaja, oziroma kaj je to, v kar prehaja. Običajna - ideološka - razлага opisuje družbeno spremembo kot prehod iz socializma (ali celo komunizma) v demokracijo. Takšno naziranje je po našem mnenju popolnoma neustrezno, celo zavajajoče. Zbuja namreč vrsto zmotnih predstav. Dotaknimo se samo nekaterih.

(a) V nekdanjih »socialističnih« družbah še zdaleč ni bil udejanjen ideal socializma ali komunizma, dasiravno so vladajoče elite - zaradi razlogov, ki jih bržkone ni težko razumeti - vztrajno zatrjevale ravno nasprotno. Zato ni prav, da jim pripisujemo socialistično naravo ali bistvo. Takšno početje je ideološko v strogem pomenu te besede, kolikor je njegov poglavitni namen po eni strani očrniti teoretično zamisel o možnosti korenite družbene spremembe, se pravi o možnosti preseženja kapitalistične družbene ureditve, po drugi strani pa ustvarjati vtis, da je kapitalizem neke vrste naravno⁵ stanje, s katerim naj bi se celo zaključil razvoj družbe. V res-

⁴ Oznaka ni posrečena. Daje namreč vtis, da imamo opraviti s skupino istorodnih družb, katerih struktura se kakovostno spreminja in se postopoma približuje idealu, ki v resnici ni udejanjen niti v zahodnoevropskih in drugih vodilnih kapitalističnih državah. Poleg tega pa implicira varljivo predstavo, da gre za prehod iz nelegitimnega, krivičnega, netolerantnega, enoumnega, totalitarnega, zatiralskega, izkorisčevalskega, ekonomsko neučinkovitega režima, ki se je požvižgal na človekove pravice, v legitimen, pravičen, toleranten, nezatiralski, neizkorisčevalski, ekonomsko učinkovit režim, ki z vso resnostjo skrbi za mednarodnopravno priznane človekove pravice. Takšna predstava je kajpada docela zmotna oziroma naravnost groteskna.

⁵ Marx (prim. str. 650-694) je v *Kapitalu* zelo nazorno in izčrpno opisal prehod (»tranzicijo«) evropskih družb iz fevdalnega v kapitalistični produksijski način. Malone nepopisna množica roparskih dejanj, osvajanj, podjarmjanj, goljufij, uzurpacij, pojavorov brezobzirnega izkorisčanja delovne sile, pobojev, pohabljanj in drugih oblik realnega in ideološkega nasilja je bila nujni pogoj, *conditio sine qua non*, za to, da so se naposled

nici so imele »socialistične« družbe zelo slabotno zvezo⁶ s socializmom. Na to okoliščino je opozoril že Horvat, ko je poudaril, da sta imela tako vzhodni kot zahodni blok - navzlic zagrizenu boju za prevlado v različnih delih sveta - pravzaprav skupen interes: preprečiti dejanski socialistični razvoj v svetu: »Pogoste vzajemno tolerirane intervencije in vojaške agresije v Grčiji, na Kitajskem, v Vietnamu, Latinski Ameriki, na Madžarskem in Češkoslovaškem, totalna blokada Jugoslavije s strani Kominterne in Kube s strani Združenih držav, okupacija Afganistana, agresija na Nikaragvo in pomoč vojaškim diktaturam v Čilu in na Poljskem - kažejo na to dejstvo z zunanje strani. Številni procesi in obsodbe naprednih ljudi kažejo na to z notranje strani.«⁷ »Socialistične« države so v bistvu samo zamenjale tržno usmerjeni kapitalizem z državno nadzorovanim kapitalizmom: »V Rusiji na primer obstaja (je obstajal, op. Z. K.) kapitalizem brez podjetnikov. To, kar kaže na obstoj kapitalizma v Rusiji, je obstoj profita. Verjetno je prav, da je razdelitev profita 'pravičnejša' kot v Italiji, toda komunistična revolucija nima namena pravičneje porazdeliti družbeni profit, temveč prevrniti kapitalistična družbena

utrdili »sveti« temelji in »naravni« (»večni«) zakoni kapitalističnega gospodarstva in da se je postopoma izobiloval sodobni proletariat, ki je zaradi vzgoje, indoktrinacije, tradicije, »neme« ekonomske prisile, prepričljivosti vladajoče ideologije in drugih pretanjениh mehanizmov formalnega in neformalnega družbenega nadzora pripravljen sprejemati oziroma prenašati (tolerirati) kapitalizem (in svojo vlogo v njem) kot nekakšen *fatum* ali kot naravno, normalno, samoumevno, celo razumno in zaželeno stanje. Na ta paradoks je po svoje opozoril tudi Lafargue (str. 50): »Čudna norost je obsedla delavne razrede narodov, kjer vlada kapitalistična civilizacija. Ta norost povzroča osebno in družbeno bedo, ki dve stoletji trpiči klavrno človeštvo. Ta norost je ljubezen do dela, ki izčrpuje življenske sile posameznika in njegovega potomstva. Duhovniki, ekonomisti in moralisti pa so posvetili delo, namesto da bi se uprli tej duševni zablodi. Ti zaslepenci in omejeni ljudje so hoteli biti bolj modri od svojega Boga; ti slabotni in prezira vredni ljudje so hoteli spet uveljaviti tisto, kar je njihov Bog preklet.«

⁶ Ta zveza seveda ni bila v vseh »socialističnih« družbah enako slabotna. Še najmanj šibka je bila v nekdanji Jugoslaviji, ki je na marsikaterem družbenem področju udejanjila standarde spoštovanja človekovih (zlasti socialnih, ekonomskeh in kulturnih) pravic na ravni, ki je še danes za številne »demokratične« režime (na primer za severnoameriškega, ki ga nekateri apologetske ideologije postavljajo celo za zgled svobodne družbe) dobesedno nezamisljiva. »Demokratična« (v bistvu nacionalistična oziroma nazadnjaška) kontrarevolucija je večino pozitivnih in naprednih dosežkov »socializma« izničila. Zanimivo je, da je to napravila prav v imenu »svobode«, »človekovih pravic« in »demokracije«.

⁷ Horvat, str. 17.

razmerja, ki profit ustvarjajo.«⁸ V tej zvezi kaže opozoriti predvsem na naslednje vidike vzhodnega (sovjetskega) eksperimenta: (1) plansko gospodarjanje je v prvem obdobju - seveda ob velikanskih družbenih »stroških« in ob izrednem številu človeških žrtev - omogočilo preobrazbo zaostale caristične Rusije v eno od najmočnejših kapitalističnih dežel na svetu, pozneje pa se je izkazalo, da tovrsten gospodarski sistem ne more zdržati tekme z bolj učinkovitim, zahodnim sistemom (produkcijski odnosi so - če uporabimo marksistično izrazje - zavrali razvoj produkcijskih sil); (2) golo (beri: pravno oziroma normativno) podprtavljenje produkcijskih sredstev še ne zadostuje za njihovo dejansko podružbljenje,⁹ se pravi za oblikovanje produkcijskega načina, ki bi *de facto* deloval v prid celotne družbe, zadovoljeval temeljne potrebe vseh njenih članov in

⁸ Comitato operaio di Porto Marghera, str. 390. Pisci poudarjajo, da je bistvo komunističnega prevrata odprava družbenega sistema, ki ljudi sili, da živijo samo za to, da bi lahko delali. Zavzemajo se za prevrnitev stanja, v katerem se stroji, tehnološke inovacije in industrijski razvoj uprABLJajo predvsem za politični nadzor delavcev in za ohranitev družbene moči podjetnikov kot funkcionarjev obrezosebne oblasti kapitalizma.

⁹ Nemara ni odveč opozoriti, da je že Dewey ugotovil, da je ključni problem tako kapitalistične kakor tudi »socialistične« družbe dvajsetega stoletja v tem, da niti ena niti druga ni izdelala mehanizmov, ki bi omogočali zares demokratičen nadzor javnosti nad gospodarstvom, kar pomeni, z drugimi besedami, ureditev gospodarstva v interesu družbene skupnosti kot take, ne pa zgolj v interesu zasebnih lastnikov in podjetnikov ali vladajoče partijske birokracije. Prim. Dewey. Ob tem pa je kajpada jasno, da je kapitalistična lastnina produkcijskih sredstev nezdružljiva z družbeno odgovornostjo (zasebnega podjetja). Do tega spoznanja se ni dokopala le ortodoknska marksistična tradicija, ampak tudi meščanska kritična družboslovna misel. V slovitem delu *The Modern Corporation and Private Property* sta pravnik Adolf A. Berle in ekonomist Gardiner C. Means pokazala, da je ločitev podjetniškega nadzora od lastništva v zasebnih podjetjih bistveno predugačila pomen zasebne lastnine v kapitalističnem gospodarstvu, in sicer do te mere, da bi bilo pravzaprav že neogibno podrediti dejavnosti zasebnih podjetij interesom obče družbene skupnosti. V delniški družbi je na primer lastnina *de facto* razdeljena na »pasivno« lastnino delničarjev in »aktivno« lastnino podjetnikov, se pravi tistih, ki v resnici nadzorujejo produkcijski proces. V takšnem stanju so po mnenju omenjenih piscev tako pasivni kot aktivni lastniki izgubili vsakršno legitimnost. Prvi zaradi svojega »absentizma«, ki še najbolj spominja na rentništvo, drugi pa zaradi tega, ker je edina podlaga njihove legitimnosti v tem, da delujejo kot zastopniki delničarjev. Glede na to, da je moč podjetnikov prej politična kot ekonomska, se vsiljuje vprašanje, kako zagotoviti javno naravo njihovega delovanja, se pravi družbeni nadzor nad gospodarstvom, oziroma kako urediti njihovo vlogo na način, ki bi ga terjala bistveno družbena funkcija podjetništva v polju družbene reprodukcije.

s tem slehernemu človeku zagotovil realne možnosti za avtonomno delovanje (samodejavnosti), predvsem pa bi kar se da varčno ravnal z najdragocenejšimi viri (*resources*), se pravi s temeljnimi človeškimi dobrinami, kakršne so denimo čas,¹⁰ zdravje in energija; (3) če podržavljenih ali zgolj deklarativno »podružljenih« produkcijskih sil ne uporabimo za zadovoljevanje temeljnih potreb članov družbe oziroma za to, da zagotovimo slehernemu možnosti za svobodno delovanje, smo na najboljši poti, da jih spremenimo v ekonomsko podlago razmerij izkorisčanja in zatiranja.

(b) »Družbe v prehodu« ne prehajajo v demokracijo, ampak v tržni, liberalni kapitalizem. Demokracija¹¹ je »zgolj« oblika političnega organiziranja ljudi v določeni skupnosti. Glede na to, da pomeni demokracija praviloma oblast večine, je jasno - tega so se zavedali že klasiki politološke misli -, da ne more biti edino (kaj šele vodilno) usmerjevalno

¹⁰ Gorz (prim. str. 156-158) v tej zvezi upravičeno pripominja, da je najžahnejša socialistična misel vselej razumela skrajšanje časa, ki je potreben za produkcijo nujno potrebnega, kot pogoj *sine qua non* vsake osvoboditve. Od tod izhaja tudi značilno socialistična opredelitev napredka in bogastva določene družbe: družba je toliko bolj bogata in napredna, kolikor več časa (beri: svobode) daje na razpolago svojim članom, pri čemer je seveda od vsakega posameznika (od njegovih potreb in nagnjenj) odvisno, ali bo izrabil svoj čas za uživanje življenja, umetniške, športne ali znanstvene dejavnosti, poležavanje, iskanje razvedrila, omikanje svojega duha, igranje, pohajkovanje ali druge (samo)-dejavnosti, ki so same sebi namen in ki jih posameznik opravlja iz ugodja, užitka, strasti, ljubezni ipd. Bistvo socialistične ekonomske ureditve je potem takem v tem, da ekonomsko dejavnost (heteronomno delo, ki je potrebno za reprodukcijo družbe in vseh njenih članov) skrči na minimum, s čimer kar najbolj poveča prosti čas (kraljestvo svobode). Večanje produktivnosti v tem primeru ne bi služilo večanju profita, ampak večanju prostega časa, ki ga socialistični ekonomski nauk šteje za najdragocenejši vir.

¹¹ »Demokracija« pomeni v današnjem času predvsem politični sistem, v katerem gospodujejo stranke, v njih pa ima najvažnejšo vlogo partijsko vodstvo oziroma vodja. V meri, v kateri se stranka spreminja v birokratско politično institucijo, ki pretvarja formalno voljo večine v dejansko voljo vladajoče manjšine, je njenia družbena vloga - z gledišča emancipatornih bojev - seveda zaviralna. Vendar pa to ni njenia edina ali morda celo objektivno nujna funkcija. V primeru, ko organizira razpršene in politično neosveščene oziroma indoktrinirane množice, utegne biti njena vloga bistveno družačna. Prim Laclau in Mouffe, str. 146-147. V tej zvezi kaže opozoriti, da ima v tretjem svetu in v nekdanjih »socialističnih« družbah beseda »demokrat« poseben pomen. Označuje predsem politično osebnost, ki je pripravljena - pogosto v nasprotju z interesu večine prebivalstva - zagotavljati in varovati tradicionalne odnose izkorisčanja in prevlade zahodnih vlagateljev. Prim. Chomsky, str. 874.

načelo delovanja vlade (v najširšem pomenu te besede) v sodobni družbi. Večinsko stališče, in sicer ne oziraje se na to, ali je izraženo na volitvah ali nemara na referendumu, ne bi smelo, dasiravno se na žalost dogaja v praksi nemalokrat prav nasprotno, postaviti pod vprašaj prava človekovih pravic,¹² ki bi mu moralo v legitimni pravni državi pripadati mesto najvišje normativne avtoritete. Sicer pa je treba priznati, da je zahodni model »realne« demokracije, ki ga zdaj mrzlično - in pod slabo prikritim diktatom mednarodnih centrov moči - posnemajo družbe v prehodu, samo ena izmed možnih¹³ pojavnih oblik »vladavine ljudstva«. Nobe-na skrivnost ni, da je omenjeni model v hudi krizi, ki predstavlja idealna tla za razraščanje takih ali drugačnih nazadnjaških populističnih¹⁴ (na primer novofašističnih ali novonacističnih) gibanj. Znakov

¹² V tej zvezi kaže omeniti predvsem *Splošno deklaracijo človekovih pravic*, ki jo je leta 1948 sprejela Generalna skupščina Združenih narodov. Deklaracija, ki, mimogrede, že v 1. členu jasno nakaže, da je njen vrednostno izhodišče slovito geslo francoske revolucije (enakost, svoboda, bratstvo), med drugim določa, da ima vsakdo, sleherni član družbe, pravico do temeljnih (nepogrešljivih) - ekonomskih, političnih, socialnih in kulturnih - dobrin in storitev, ki so pogoji *sine qua non* za razvoj in udejanjanje njegovih raznovrstnih (čutnih, čustvenih, razumskih in drugih) potencialov oziroma virtualnih moči. Takšna zasnova Deklaracije je nedvomno egalitarna v tradicionalnem, vendar neburžaznem pomenu te besede, saj se ne nanaša samo na formalno enakost niti na tako imenovano tekmovalno enakost. Implicira namreč, da mora imeti vsakdo, in to ne glede na barvo kože, spol, jezik (narodnost), vero, prepričanje, socialno pripadnost, premoženje ali kakršnokoli drugo okoliščino, efektivni pravici do - politične, ekonomske in drugih oblik - svobode in blaginje, zakaj brez njiju, vsaj v splošnem, ni mogoče posameznikovo samodoločujoče udejanjanje. Vidimo torej, da Deklaracija - najvišji zavezujči ideal človeštva, ki nalaga dolžnosti vsem njenim članom in ki ga podrobneje razčlenjujeta Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah ter Mednarodni pakt o državljanских in političnih pravicah, pa še vrsta drugih konvencij in deklaracij - upošteva tako »klasične« politične pravice in svoboščine kakor tudi ekonomske, socialne in kulturne pravice. Tako prvi kot drugi sklop pravic tvorita normativni okvir, ki presega - ukinja, ohranja in dviguje na višjo raven - po eni strani evropski pojem pravna država (*Rechtsstaat*), po drugi strani pa angloameriški pojem vladavina prava (*rule of law*).

¹³ Prim. Held, str. 139-141.

¹⁴ To domnevo lahko podkrepimo z dogajanjem v Italiji in Avstriji. Še zlasti je pomenljiv italijanski primer. Ko je malone vsakomur postalno jasno, kakšne so bile razsežnosti korupcije v odnosih med svetom politike in svetom - zakonite in nezakonite (meja med obema je slej ko prej močno zabrisana in negotova) - ekonomije, je oblast prevzel podjetnik, ki se je dokopal do izredne ekonomske moči ravno v času - in nedvomno tudi z,

krize je seveda več: (1) programi strank, zlasti v njihovem družbenoekonomskem delu, so si zelo podobni; (2) članstvo strank se krči (v Nemčiji, denimo, znaša le 7 odstotkov volilnih upravičencev); (3) lojalnost do strankarske hierarhije je pomembnejša od strokovnosti (članstvo v stranki je tako postalo sredstvo za osebno okoriščanje, na primer s prejemanjem podkupnin, ugodnimi krediti, visokimi plačami, stanovanji, avtomobili, pokojninami in z drugimi privilegiji, ki so nedostopni navadnemu državljanu); (4) stranke so postale agencije za manipuliranje z javnim mnenjem (pri tem so jim v pomoč tako strokovnjaki za odnose z javnostjo kot javna občila, ki so pod njihovim vplivom); (5) nezaupanje do politikov in strank narašča (razlogi za takšno stanje so kajpada - pomislimo le na slovensko politično sceno - popolnoma razumljivi in pričakovani); (6) strankarske elite so večinoma, če seveda odmislimo retorično raven, brezbrizne do žgočih družbenih problemov, ki pestijo večino prebivalstva, predvsem pa tiste sloje, ki so se, ne po svoji krivdi, znašli na robu družbe oziroma na dnu stratifikacijskega sistema; (7) demokratični izidi se sistematično obračajo v prid nosilcev ekonomske moči, se pravi vplivnih družbenih klik in organizacij, ki imajo nadzor nad velikimi količinami produktivne lastnine; (8) jasno je, da je politični sistem, ki je struktorno povezan z ustvarjanjem in obnavljanjem sistematičnim neenakosti¹⁵ v moči, bogastvu, dohodku in možnostih (beri: živ-

milo rečeno, sumljivimi sredstvi -, ki bi ga zdaj radi presegli ali vsaj pozabili. Narašča pa tudi vpliv novofašistov. Pričakovati je, da bo v prihodnosti ta vpliv še bolj izrazit.

¹⁵ »V Angliji prejema zgornjih 20 odstotkov prebivalstva 42 odstotkov naravnega dohodka, spodnjih 20 odstotkov pa le 6 odstotkov naravnega dohodka. Pregresivni davčni sistem teh razlik ne korigira v večji meri, saj po davčnih odtegnitvah zgornjih 20 odstotkov prebivalstva še vedno zadrži 40 odstotkov naravnega dohodka, spodnjih 20 odstotkov pa 8 odstotkov naravnega dohodka. Imovinska diferenciacija je še bolj izrazita, saj pripada zgornjim 20 odstotkom prebivalstva kar 73 odstotkov vsega bogastva.« Rus, str. 207. Po podatkih ameriškega *Federal Reserve Board* ima zgornjih 20 odstotkov potrošnikov v lasti čez 76 odstotkov celotnega bogastva, spodnjih 20 odstotkov potrošnikov pa le 0,2 odstotka. Kar zadeva razdelitev dohodka, *U.S. Bureau of the Census* poroča, da skoraj polovico vsega dohodka prejema 20 odstotkov družin in posameznikov, spodnjih 20 odstotkov pa prejema samo 4 odstotke celotnega dohodka. Prim. Lynch in Groves, str. 46-47. V zadnjih dveh desetletjih so se razlike še zaostrile. Bogati Američani so postali še bogatejši, revni Američani pa še revnejši. Ferfila v tej zvezi navaja podatek, da so za vsak dolar, ki so ga izgubili najrevnejši, najpremožnejši postali kar za 9,5 dolarjev bogatejši: v osemdesetih letih je prag revčine prestopilo približno 15 odstotkov ameriškega prebivalstva, po nekaterih

ljenjskih šansah), obsojen na zgubljanje legitimnosti, razen pri skupinah, ki stanovitno uživajo neposredne in otpljive privilegije. Ob vsem tem je kajpada naravnost groteskno, da se zahodni model (politične in gospodarske ureditve družbe) postavlja kot normativni zgled, ki naj bi mu države v prehodu kar se da vestno sledile. V resnici so namreč zahodne družbe prepojene z vsakovrstnimi protislovji, družbenimi in ekološkimi problemi, ki jih gotovo ni mogoče odpraviti ali omiliti samo z lepotnimi reformami družbenega sistema, ki imajo najpogosteje samo ta namen, da puščajo temeljno strukturo družbene moči nespremenjeno: »Da bi odpravili poglavitne pomanjkljivosti kapitalizma, je neogibno ukiniti - in včasih tudi nasilno uničiti - kapitalizem kot tak.«¹⁶

V slovenski družbi poteka restavracija zahodnega, liberalnodemokratskega modela kapitalističnih družbenih odnosov - projekt, ki ga podpirajo vse politične stranke - v okviru nacionalne države,¹⁷ ki predstavlja po eni strani »materialni obstoj« (Močnik) nacionalistične ideologije¹⁸ (in nestrnosti novega, »kulturnističnega« tipa), po drugi strani pa institucionalno ogrodje novih razmerij gospodstva. Močnik poudarja, da je nova organizacijska struktura »razrednega boja vladajočih«, namreč nacionalna država, nasledek nacionalistične kontrarevolucije (ne le glede na utopijo proletarske revolucije, ampak tudi glede na zgodovinske prakse »civilnodružbene« demokratične revolucije), ki se je odvila v dveh fazah. V prvi so bili odločilnega pomena »dissentski« ideoološki mehanizmi oziroma ideoološki teror (pisec uporablja v tej zvezi tudi izraz »gangster-

studijah pa naj bi bila ena tretjina Američanov tako bližu praga revčine, da bi jih že nenadna kriza utegnila pahniti čezjen. Prim. Ferfila, str. 96.

¹⁶ Horvat, str. 18.

¹⁷ V projektu ustanavljanja nacionalne države oziroma nasilnega odcepljanja od bivše Jugoslavije je imela pomembno ideoološko vlogo predstava o suverenosti. V resnici pa je ideja suverenosti v današnjih razmerah arhaičen mit. Suverenost *de facto* pritiče »svetovni vlad« (Chomsky), se pravi nedemokratičnim institucijam, kakršne so na primer Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka, G7, GATT in druge formalne ali neformalne strukture, ki služijo predvsem interesom nadnacionalnih družb, bank in investicijskih firm v »novi imperialni dobi«. Poleg tega se odnosi med državami ne odvijajo glede na koncept suverenosti, ampak glede na realna razmerja ekonomske in vojaške moči. *De iure* pa bi morala suverenost pripasti pravu človekovih pravic, vendar pa te suvernosti ne priznava (razen morda deklarativeno) oziroma ne uveljavlja nobena vlada.

¹⁸ Močnik (prim. str. 145-151) opozarja, da je ideoološka podlaga kapitalističnih odnosov izkoriščanja in zatiranja (gospodstva, ki ga izvršuje nacionalna država) prav - nacionalna kultura.

izem«), ki je ustvaril ozračje, v katerem je ekonomski teror liberalnega kapitalizma videti »normalen«, se pravi neproblematičen. Za drugo fazo pa je že značilna normalizacija, v kateri prevladuje ekonomski gangsterizem novih kapitalističnih grupacij; »kulturalistični rasizem«, ki je v obdobju graditve nacionalne države kazal pretežno šovinistični obraz, obrnjen »navzven«, se je v razmerah prozaičnega oblikovanja kapitalističnih odnosov radikaliziral oziroma fašiziral.

Tisto, kar zbuja pozornost družboslovca, in kaj pada še zlasti kriminologa, ni toliko izreden razmah¹⁹ raznovrstnih oblik nasilja in nestrnosti, med katerimi gotovo prednjači razredno (ekonomsko in ideološko) institucionalizirano nasilje. Zavedati se je pač treba, da je nasilje stalni sopotnik korenitih družbenih premen: »Nasilje je babica vsaki stari družbi, ki je zanosila novo družbo. To nasilje samo je ekonomsko potenco.«²⁰ Kar preseneča, je malone nerazložljiva strpnost do nasilja (in nestrnosti). Še več, presenetljivo je dejstvo, da se nekatere najhujše oblike nasilja sploh ne opažajo, druge pa se prenašajo z izredno veliko mero ravnodušnosti. V mislih imamo predvsem pojave, kakršni so denimo:

¹⁹ V sklepnom delu raziskave *Javno mnenje in represeija*, ki jo je opravila Katja Vodopivec s sodelavci, naletimo na ugotovitev, da je javno mnenje na Slovenskem čedalje bolj represivno, kar se odraža v strahu pred motečimi pojavi, v zahtevah po zaostrovjanju kaznovalne politike, v strpnosti do določenih družbenih pojavov, kakršni so denimo brezposelnost, revščina in neupravičene socialne razlike, v nacionalistično obarvanem sovraštvu do delavcev drugih narodnosti in do članov njihovih družin (v današnjem času pa tudi do beguncev). Vodopivčeva vsekakor upravičeno poudarja, da je po njenem mnenju - kvantitativno oziroma globalno gledano - danes več represije kot v preteklosti. Položaj se je zboljšal predvsem za politične oporečnike, vendar pa je treba po našem mnenju to ugotovitev interpretirati kar se da previdno, zakaj upoštevati je treba, da organizirane in močne opozicije zoper kapitalistični sistem pravzaprav ni (ne le pri nas, ampak tudi drugod), prav tako pa ni nobenega razčlenjenega ideološko-političnega programa, ki bi resno postavljal pod vprašaj temeljne postavke vladajoče ideologije.

²⁰ Marx, str. 683. V tej zvezi je seveda odločilno razlikovati med nazadnjaškim in naprednim, revolucionarnim nasiljem. Iz etičnega zornega kota utegneta biti problematična oziroma obsoodsre vredna oba. Zgodovinsko gledano pa vseeno obstaja pomembna razlika med nasiljem, ki ga izvajajo zatirani, in nasiljem, ki ga izvajajo zatiralcii: »Razumite končno tole: če bi se nasilje začelo danes zvečer, če na zemlji nikoli ne bi bilo izkoriščanja in zatiranja, bi se nenasilje morebiti lahko ponašalo s tem, da je zgladilo spor. Če pa so rezimi kot celota skupaj z vasimi nenasilnimi mislimi pogojeni s tisočletnim zatiranjem, potem vaša pasivnost ne služi ničemur drugemu, kot da vas uvrsti na stran zatirancev.« Sartre, cit. po Marcuse, str. 109.

(a) revščina;²¹ (b) neupravičene socialne razlike;²² (c) marginalizacija (izrinjanje oziroma odrinjenost na družbeni rob, se pravi v položaj skrajne politične, ekonomsko in ideološke nemoči) čedalje številnejših družbenih slojev, namreč mezdnih delavcev, brezposlenih, revežev in drugih članov družbenega *underclass*; (d) poskusi rehabilitacije fašizma; (e) brezperspektivnost (večina ljudi v kapitalistični družbi je pač obsojena na to, da bo večino svojega življenja prebila v tem ali onem delovnem taborišču,²³ zaposlena s praviloma nesmiselnim, nepotrebniom, včasih celo družbeno škodljivim heteronomnim delom); (f) grabežljivo prisvajanje nekdanjega »družbenega« premoženja; (g) brezpravni položaj mezdnih delavcev ipd.

Kriminološki in kriminalnopolitični pogled

Malone obče znano - vendar zaradi tega nikakor ne neproblematično - »dejstvo« je, da naj bi kriminal v družbah v prehodu precej večji, kot je bil v preteklosti. Takšno stališče je vprašljivo v več ozirih.

Predvsem zbuja varljiv vtis, da je kriminaliteta homogen (enoroden) in objektivno (od osebe, ki ga zaznava neodvisen in njej zunanj) dan predmet. To pa seveda ne drži. Kriminaliteta je družbeni kon-

²¹ »Kadar vam divjad napade polja, jo preženete zato, da bi sebi in svoji živini zagotovili potrebno hrano, nihče med vami ni tak strahopetec, da bi okleval in raje živini in sebi zmajševal obroke. Zakaj se torej ne uprete tudi divjim zverem, ki pustošijo med proizvodi vašega dela? Vzrok vaše bude iščete vedno le v svoji najbližji okolici, in ne tam, kjer dejansko je: v palačah, na prestolih in mehkih preprogah.« Weitling, str. 430.

²² V takšnih razmerah lahko igrajo predstave o egalitarni, meritokratski, tekmovalni in interesno enotni družbi, v kateri naj bi imel vsakdo možnost napredovati po lastninski lestvici, seveda edinole ideološko vlogo: »Vrednote enake ali meritokratske družbe, ki jih kapitalizem vceplja v glave ljudi, so v stalnem nasprotju z gmotnimi neenakostmi v družbenem svetu.« Lea in Young, str. 95.

²³ »Vse dotedaj pa, dokler še živijo ljudje, ki trpijo pomanjkanje, so vsa dela, ki niso potrebna za obstoj in blaginjo vsega človeštva, nekoristna dela. Kaj koristijo večini izredno natančno izdelani luksuzni predmeti, če si jih ne more privoščiti? Množica delavcev, ki se ukvarja z izdelovanjem teh predmetov, pa bi lahko koristila družbi, zakaj z njihovo pomočjo bi najpomembnejše delo, delo, ki je potrebno za življenje vseh, postalo lažje. Vsakdo se hoče namreč zavarovati pred vremenom in mrazom, se oblačiti in jesti. K temu prištejte še množico plačalnih postopačev in tiste, ki so v njihovi družbi zato, da skrbe za njihovo udobje, in z bajonetni oboroženo vojsko, ki naj brani njihovo nepravičnost, in osupli boste nad velikanskim številom krepkih rok, odtegnjenih od koristnega dela, katerega del morajo opravljati drugi.« Weitling, str. 428-429.

strukt, ki ga v mreži zamotanih in večplastnih interakcij (po)ustvarjajo številni družbeni akterji. Niti škodljivo, niti protipravno (krivično), niti nedopustno, niti prepovedano, niti kaznivo dejanje (ali, splošneje, pojav) ni nekaj, kar bi obstajalo samo po sebi (*an sich*). Zato je povsem razumljivo, da družba (ali vladajoča skupina v njej) v določenem času pojavi X dojema kot »normalen«, v nekem drugem času pa kot kazniv (seveda pa bi bil mogoč tudi konstrukciji kriminala nasproten proces).²⁴ Za družbo v prehodu je značilno, da so meje med kaznivim in nekaznivim, pravnim in protipravnim, krivičnim in pravičnim, družbenim in protidružbenim, škodljivim in neškodljivim, dopustnim in nedopustnim, zakonitim in nezakonitim, sprejemljivim in nesprejemljivim, zdravim in bolnim, normalnim in nenormalnim, dobrom in slabim, močno zabrisane in krhke. Za nekoga (ali za neko skupino) je kaznivo nekaj, kar je za drugega normalno, celo dobro in družbeno zaželeno.²⁵ Družboslovec je v takih razmerah v kočljivem položaju. Na voljo nimata nobene objektivne, substanci-

²⁴ Nekatere kriminologe to dejstvo bega. Želijo si, da bi bil njihov predmet trden, odtegnjen spremenljivim političnim procesom konstrukcije in dekonstrukcije kaznivih dejanj. Zato ponudijo svoja – po njihovem mnenju znanstvena – merila, s katerimi zarišejo meje predmeta svojih preučevanj. Od tod izhajajo – po našem prepričanju neplodna – razhajanja in polemike v zvezi z vprašanjem, kaj je ali naj bi bil zločin (*crime*) ali kaznivo dejanje v PRAVEM pomenu. Nekateri kriminologi se na omenjeni način dokopljejo do sklepa, da je nekaj, kar je v družbi dojeto kot normalen (oziroma z kazenskim pravom neprepovedan) pojav, v bistvu pravi zločin, ki bi moral biti kaznovan (ob tem pa običajno ne pojasnijo, zakaj bi se morala družba na »prave« zločine odzivati ravno s kazenskopravnimi – in ne kakimi drugimi – sankcijami). Možen pa bi bil kajpak tudi sklep, da dejanje, ki je pozitivnopravno določeno kot kaznivo, ne izpoljuje pogoje za vstop v denotacijo (obseg) pojma »zločin v pravem pomenu te besede«.

²⁵ Zakaj na primer s kazovalnimi sredstvi obravnavati oziroma preganjati izdelavo, promet ali uživanje mamil, ko pa je teorija že zdavnaj pokazala, da je takšen nadzor neučinkovit, kontraproduktiven in izjemno drag? Kako upravičiti (legitimizirati) kazovalno praks, če je nekdo, ki ukrade avtomobil ali kakšno drugo potrošno dobrino, obsojen na zaporno kazen in morda za vedno ožigosan kot »kriminalec«, medtem ko se lahko mogočež v gospodarstvu ali v politiki dokoplje z nezakonitimi in protipravnimi načini (zlasti z izkoriščanjem in trpinčenjem delovne sile) do neprimerno večjega bogastva, ne da bi mu zato kdorkoli učinkovito stopil na prste? S čim upravičiti dejstvo, da nekatere obsojence zapiram? Z domnevo, da so zaradi svojega protidružbenega ravnanja nevarni in jih je treba zato onemogočiti? Gotovo je, da takšna hipoteza v določenih primerih drži (pomislimo na nekatere politične zapornike v prejšnjem režimu, ki so se v procesu demokratizacije izkazali kot izredno nevarni), vendar pa ne v vseh (nemara celo v večini primerov ne). Pomislimo samo na jugoslovansko tragedijo. So za

cialne podlage, na katero bi lahko, v vlogi nepričasnega opazovalca, oprl svoje vrednostne sodbe. Prepuščen je samemu sebi. Postopati mora avtonomno (kolikor seveda zavrača nekritično, apologetsko pozitivistično »držo«). Sam mora določiti – in kajpada ustrezno utemeljiti – merila, s katerimi bo opredelil pojme, kakršni so na primer družbeni problem (se pravi to, kar se mu kaže kot problematično na različnih področjih družbenega življenja, denimo v polju gospodarstva, morale, religije, prava, v represivnih in ideooloških aparatih države in drugod), škodljiv pojav, protipravno ravnanje, kaznivo dejanje ipd. Takšna merila so seveda subjektivna, vendar nič manj subjektivna, kot so tista, ki utegnejo – kot misli in vrednote vladajočih skupin – prevladati v določeni družbi določenega časa.

Trditve o naraščajoči kriminaliteti imajo seveda – ne glede na to, v kolikšni meri so (ne)resnične – izjemno močan ideoološki naboj. Kriminal namreč še vedno deluje kot nekaj, kar je najbolj problematično, najbolj protipravno, protidružbeno in škodljivo (ne pozabimo, da se država odziva nanj z najstrožnjimi in najboljbolečimi kaznimi). Takšen vtis je seveda neustrezen. V družbi je cela vrsta drugih – scela normalnih – pojavov, ki so neprimerno bolj škodljivi tako od konvencionalne kriminalitete kot od protipravnih dejavnosti nosilcev družbene moči (kar pa seveda ne pomeni, da bi jih bilo treba določiti kot kaznive: kaj takega pravzaprav sploh ne bi bilo mogoče, saj jih ne moremo pripisati individualno odgovornim fizičnim ali pravnim osebam). Eden izmed takih pojavov, pravzaprav najbolj poguben, je heteronomno delo: »Delo ogroža zdravje, če si sposodimo naslov neke knjige. Dejansko je delo množičen pomor ali genocid. Posredno ali neposredno bo delo ubilo večino ljudi, ki berejo te vrstice. Od 14.000 do 25.000 delavcev umre vsako leto na delovnem mestu. Več kot dva milijona je invalidov. Od dvajset do petindvajset milijonov je vsako leto poškodovanih. Vsi ti podatki temeljijo na zelo konservativnih ocenah tega, kaj pomeni nesreča pri delu. Tako, denimo, sploh ne upoštevajo več kot pol milijona poklicnih obolenj na leto. V rokah sem imel

nešteto človeških tragedij odgovorni konvencionalni kriminalci, ljudje, ki so bili zaradi zvečine bagatelnih (premoženjskih) »zločinov« obsojeni na zaporne kazni? Ali pa so za pošastno vojno odgovorni člani republiških (političnih, vojaških in drugih) elit, se pravi najbolj čislane in spoštanove osebe in pa seveda veliko večja množica državnih uradnikov in navadnih ljudi, ki ne le da se niso pravočasno uprli pogubni politiki, ampak so jo na ta ali oni način (tudi s pasivnostjo) celo podpirali in spodbujali? Z naštevanjem podobnih paradoksov, ki pa jih je malo morje v vsakdanjem življenju, bi seveda lahko nadaljevali v nedogled.

knjigo o poklicnih boleznih, ki je imela 1.200 strani. Pa še ta drsi po površini. Statistike kažejo samo na najbolj samoumevne primere, na primer 10.000 ruderjev, ki trpijo za pljučnimi obolenji. Vsako leto jih umre 4.000, to je veliko višja stopnja smrtnosti kakor pri AIDS-u, ki doživlja veliko večjo medijsko pozornost. To zrcali neizrečeno podmeno, da za AIDS-om obolevajo pverzneži, ki bi lahko svojo izprijenost nadzirali, medtem ko je ruderstvo sveto opravilo, ki ga ni mogoče postaviti pod vprašaj. Statistike ne pokažejo, da delo skrajšuje življenje milijonov ljudi - to pa je konec concev bistvo umora. Pomislite na zdravnike, ki so pri petdesetih letih do smrti izmučeni od dela. Pomislite na vse ostale deloholike. Četudi vas ne ubije ali pohabi, ko ste na delu, pa je velika verjetnost, da se vam bo to zgodilo na poti na delo, na poti z dela, pri iskanju dela ali takrat, ko poskusite pozabiti na delo. (...) Delo torej institucionalizira umor kot način življenja.²⁶ Black, ki ima pred sabo ameriško družbo, seveda utemeljeno ugotavlja, da državni nadzor gospodarstva ne prinaša zadoljivih učinkov: po eni strani so nadzorne službe kadrovsko in finančno šibke, po drugi strani pa je jasno, da bi dosledno spoštovanje strokovnih normativov za varstvo pri delu (pa tudi ekoloških standardov) popolnoma ohromilo gospodarsko življenje. Seveda pa delo ni problematično samo zato, ker ogroža zdravje in nepotrebno jemlje energijo. Ljudem odvzame preveč časa: »Pred dvajstem leti sta Paul in Percival Goodman ocenila, da bi že dvajset odstotkov dela - ta številka, če je bila natančna, mora biti danes še nižja - zadostilo našim osnovnim potrebam po hrani, obleki in bivališču. Njuna ocena je sicer akademска, toda bistvo je jasno: večina dela služi neproduktivnim ciljem trgovanja ali družbenega nadzora.²⁷

Kaznovalni aparat je usmerjen v pretežni meri zoper storilce konvencionalnih kaznivih dejanj. Politični in ekonomski mogočneži se običajno izognejo njegovim sankcijam. To velja tudi za slovensko družbo. Ta problem, ki jasno kaže med drugim tudi na krivičnost in nelegitimnost kaznovalne prakse, je

²⁶ Black, str. 142-143. Pisec v tej zvezi upravičeno poudari, da so bili, denimo, poboji Pol Potovega režima storjeni vsaj v kontekstu meglene vizije egalitarne družbe, medtem ko kapitalistično gospodarstvo, utemeljeno na gonji za profitom, pobija delavce zgolj zato, da bi lahko preživeli kupovali računalnike, avtomobile in hamburgerje.

²⁷ Black, str. 144. Tudi Russell kritizira družbo, v kateri imajo zaposleni vrsto težav zaradi čezmernega dela, medtem ko je ogromno število ljudi brez dela: »Menim, da naj bi štirurno delo na dan zagotovilo človeku potrebsčine in osnovno življenjsko udobje in da bi bil lahko preostanek njegovega časa njegov, da bi ga uporabil, kot se mu zahoče.« Russell, str. 103.

še posebej izostren v obdobju prehoda, ki ga označuje zagrizen boj za ekonomsko (in s tem tudi politično in ideoološko) moč. Seveda pa je treba v tej zvezi pripomniti, da se značilnosti tukajšnjega belovratniškega »kriminala« oziroma škodljivih (protipravnih) dejavnosti nosilcev družbene moči (tako imenovanih *crimes of the powerful*) ne razlikujejo bistveno od podobnih - in s strani kriminologov že preučenih - pojavov v zahodnih družbah. Naj v tej zvezi spomnimo samo na nekatere vidike omenjenega problema. (1) Na začetku velja omeniti konceptualno vprašanje: Kaj sploh pomeni pojem »kriminal mogočnih« (ali belovratniški kriminal)? Mnenja kriminologov se namreč glede tega precej razlikujejo. Nesporno se zdi le to, da je mogoče po eni strani razvrstiti bele ovratnike glede na prevladujoče področje njihovega delovanja, po drugi strani pa tudi njihove škodljive dejavnosti, in sicer glede na to, ali so: (a) zaznane (kot škodljive) ali nezaznane; (b) protizakonite (zakonsko prepovedane) ali normativno neurejene; (c) prepovedane s kazenskopravno ali kako drugo, na primer civilno- ali upravnopravno, normo; (d) dosledno ali sporadično preganjane; (e) sankcionirane simbolično (neznatno) ali sorazmerno z »objektivno« škodo in subjektivno odgovornostjo. (2) Problematično je tudi merilo, s katerim določamo (beri: vrednotimo) mejo med družbeno koristnimi in družbeno škodljivimi dejavnosti. Jasno je namreč, da je »družba«²⁸ sestavljena iz razredov, skupin, segmentov in posameznikov, katerih interesi, vrednote in naziranja se precej razlikujejo, nemalokrat pa so tudi docela nezdružljivi.²⁹ Še več, zavedati se je

²⁸ Danes ni oziroma ne bi smelo biti več očitno, kaj (naj) pomeni »družba«? Je to partikularna skupnost ljudi, ki jih druži ista narodnostna, verska ali politična pripadnost, ali pa je to obča skupnost, se pravi človeštvo kot tako? Zdi se, da bi morali - glede na globalno naravo sodobnih družbenih problemov - vsekakor izbrati drugi odgovor. Vendar pa je v praksi to zmožen narediti le malokdo. Večina navadnih ljudi (pa tudi strokovnjakov) vzame, najbrž zaradi neosvescenosti ali nizke dosežene ravni psiho-moralnega razvoja, kot vrednotno-normativni okvir svojega razmišljanja in delovanja to ali ono, praviloma nacionalno ali versko (včasih pa celo še ožjo, na primer družinsko, krajevno ali regionalno), partikularno skupnost.

²⁹ »Vidimo, da vsak razred pravzaprav želi slabo drugemu in da povsod postavljajo zasebni interes nasproti kolektivnemu. Pravnik želi, da bi zavladala nesloga v vseh bogatih družinah in v njih ustvarila pogoje za donosne procese. Zdravnik želi svojim sodržavljanim samo donosnih vročin in donosnih katarjev; propadel bi, če bi ves svet umiral brez bolezni; prav tako tudi advokat, če bi se vsak spor uredil z arbitražo. (...) Sodnik bi rad, da bi bilo v Franciji še nadalje na leto po 45.700 zločinov; če namreč ne bi bilo nobenega več, bi bilo konec sodišč. (...) Nazadnje se nam kaže civilizacija samo v smešnem mehanizmu delov celote, ki delujejo in nastopajo vsak proti vsakemu.« Fourier, str. 307-308.

treba, da cilj zasebnega kapitalističnega podjetja ni maksimizacija obče blaginje, ampak doseganje kar se da velikega profita: v okviru dane gospodarske in družbene ureditve se pozitivni proizvodi gospodarskih enot privatizirajo, negativni proizvodi (stroški), kakršni so denimo onesnažena in izropana narava, zdravstvene težave delavcev in potrošnikov, pa se prenašajo na družbo kot celoto.³⁰ (3) Nič manj ni problematično vprašanje, kako sploh nadzorovati škodljive dejavnosti nosilcev ekonomske in politične moči. Bržkone je bolj ali manj jasno, da je kaznovalni aparat na tem področju slej ko prej okoren³¹ varovalni mehanizem. Ob tem pa se vsiljuje vprašanje, zakaj potem uporabljati kazenske sankcije za nadzorovanje konvencionalne kriminalitete (ko pa se je izkazalo, da je učinkovitost kazenskega prava tudi na tem področju neznatna, saj z njim ni mogoče delovati na družbenoekonomske in kulturne določilnice kriminalnega vedenja). Rusche in Kirchheimer v tej dvoličnosti kaznovalnega aparata - ki je na eni strani presenetljivo prizanesljiv do škodljivih dejavnosti močnih in na drugi strani prislovično strog do praviloma neprimerno manj nevarnih dejanj nemočnih - ne vidita nikakršnega paradoksa. Po njunem mnenju kaznovalna praksa v svojem bistvu ni družbeni odgovor na kriminalno vedenje posameznikov, ampak predvsem mehanizem, ki je tesno povezan z razrednim bojem med bogatimi in revnimi. Zato kaže umestiti kaznovalno politiko v kontekst obče strategije družbenega nadzorovanja (*social control*) revnih in deprivilegiranih slojev: »Kazensko pravo in vsakodnevno delovanje kazenskega pravosodja sta usmerjena skoraj izključno zoper tiste člane družbe, ki jih njihovo razredno poreklo, revščina, neustrezna vzgoja ali demoraliziranost privede do tega, da storijo kaznivo dejanje.«³² (4) Tako imenovani gospodarski in politični kriminal je zelo težko odkriti,³³ težavno pa je tudi zbiranje dokaz-

nega gradiva. Škodljive dejavnosti belih ovratnikov namreč često potekajo na mestih, ki so skrita očem javnosti, še dodatno pa jih varujeta avra poslovne ali državne tajnosti in danes zelo cenjeno spoštovanje zasebnosti (*privacy*), tako da se izmikajo formalnemu in neformalnemu nadzoru. Beli ovratniki so običajno dovolj inteligentni, strokovno dobro podkovani - sicer pa si lahko v vsakem trenutku kupijo pomoč vrhunskih strokovnjakov, zlasti pravnikov - in izkušeni. (5) Ekonomska moč omogoča vpliv na visoke državne uradnike, politike (s podkupninami ali s sponzoriranjem strankarskih dejavnosti) in na javna občila, ki igrajo v današnjem času nemara odločilno vlogo pri oblikovanju javnega mnenja. (6) *Image* poslovneža ali politika se ne ujema s - še vedno globoko zakoreninjenim - stereotipom kriminalca (z npr. jasno izraženimi protidružbenimi nagnjenji in izrazito kriminalno »samopodobo«). Stališča javnega mnenja do škodljivih ravnanj mogočnih so zato še vedno ambivalentna in neenotna (pogosto tudi zaradi očitne politizacije posameznih »afer«),³⁴ predvsem pa se zdi, da je javnost čedalje bolj resignirana spričo dejstva, da imajo podjetniki tako rekoč proste roke za kopičenje bogastva, medtem ko ostajajo obubožani večini hvalnice na račun »poštenih revežev« in »pridnih delavcev«, ter religiozna (ali kakšna druga) omama in obljava odrešitve v onostranstvu (»Lažje je velblodu iti skozi šivankino uho, kakor bogatinu priti v božje kraljestvo.«) ali v drugi reinkarnaciji. (7) Poslovne

saj kažejo le-ti praviloma samo vrh ledene gore. Problematična so - vsaj v tukajnjem prostoru - tudi odkritja raziskovalnih noviranjev, saj so pogosto zastavek v notranjepolitičnih spopadih med posameznimi vplivnimi klikami. Imunost »belih ovratnikov« pred znanstvenim preučevanjem je samo eden izmed števних vidikov njihove splošne imunosti, predvsem tiste, ki jih varuje pred nadzorovalnimi mehanizmi.

³⁰ Zdi se, da gleda javnost (ali vsaj njen pretežni del) z enim vrednostnimi očali na dejavnika, z drugimi pa na njegova dejanja: s prvim pogosto simpatizira, ali ga vsaj ne dojema v tako izrazito negativni luči kot »tipičnega« kriminalca (na primer vlomilca, posiljevalca ali morilca), drugo (dejavnikovo ravnanje) pa osoja (možen pa je kajpada tudi primer, ko se del javnost tako zelo poistoveti z določenim mogočnežem, da lahko le-ta stori karkoli, pa njegovi simpatizerji kljub temu ne bodo obsodili dejanj Vodje). Do različnega vrednotenja dejanja in storilca pride tedaj, ko se subjekt vrednotejava (lahko) poistoveti z subjektom (vrednotenega) dejanja. Zdi se namreč, da so ljudje nagnjeni k temu, da dojemajo kot kriminalca tistega, ki zakrivi nekaj, o čemer sami menijo, da ne bi bili zmožni nikdar in nikjer storiti. Kriminalec v pravem pomenu je torej lahko zanje samo nekdo, ki uteleša njihov »ne-jaz« (Sullivan), se pravi oseba, s katero se »jaz« lojalnega državljanega nikdar ne more poistovetiti, zakaj kriminalčevega dejanja ne bi mogel izvršiti niti »slabi jaz« lojalnega državljanega.

³¹ Prim. Bajt, str. 95–99.

³² Baratta zato v tej zvezi upravičeno poudarja, da bi na primer na področju ekoloških problemov pomenilo VEC naravarstvenega kazenskega prava MANJ zares učinkovitega varstva narave, nikakor pa ne nasprotno. Da bi pravilno razumeli ta navidezni paradoks, si je treba priklicati v zavest dejstvo, da so ekološke kazenskopravne norme v skorajda vseh veljavnih ureditvah formalno in vsebinsko »akcesorne« glede na upravno-pravne predpise. Kazenska norma sankcionira škodljiva ravnanja, ki kršijo upravno-pravne standarde. Vemo pa, da naredijo okolju največjo škodo prav dejavnosti, ki so iz normativnega zornega kota »normalne« (nepovedane). Prim. Baratta, str. 79–80.

³³ Rusche, str. 11.

³⁴ Belovratniški kriminal je »predmet«, ki se izmika tudi empiričnemu raziskovanju. Raziskovalec se pogosto ne more opreti niti na uradne statistične podatke,

transakcije urejajo maloštevilne in nemalokrat ohlapno ali dvoumno ubesedene norme, ki se naglo spreminjajo. Mejo med dovoljenim in nedovoljenim je zato v številnih primerih težko zarisati, kar v poslovnom svetu, ki je itak nenaklonjen »pretrinem« normativnemu urejanju oziroma omejevanju »podjetniške svobode« in »tržne logike«, s pridom izrabljajo. Poleg tega se veljavni predpisi, ki so običajno izraz kompromisa (beri: razmerij moči) med različnimi interesnimi skupinami, praviloma ne opirajo na dolgo tradicijo - za razliko od norm, ki denimo prepovedujejo tatvino ali nasilno vedenje - in nimajo trdne opore v javni ali poslovni morali, zato so kršitve nemalokrat dojete zgolj kot *mala prohibita*. Po drugi strani pa se poslovnežu često posreči prikazati svoje protipravno dejanje kot »administrativno« ali »strokovno napak«, ali pa kot negogiben ukrep, ki so ga terjale objektivne ekonomske razmere (nikakor pa ne kot nasledek njegovega *dolus malus*).

Kakorkoli že, zdi se, da se slovenski *crimes of the powerful* razlikujejo od škodljivih dejavnosti mogočnežev v drugih (zahodnih) kapitalističnih družbah predvsem v tem, da se dogajajo v kontekstu, ko se sistem privilegijev in struktura lastnine v ekonomskem pomenu te besede še nista docela stabilizirali. Ko bo ta proces sklenjen, bo pravna država (vladavina prava) seveda zgolj sankcionirala (normativno potrdila) dejanska razmerja družbene moči: *de facto* vladavina³⁵ - podjetniškega in klijentističnega - meščanstva bo tedaj *de iure* obdana še z avro zakonitosti (*Gesetz ist Gesetz*); vprašanje, ali je bilo premoženje pridobljeno nepošteno ali »pošteno«,³⁶ bo tedaj popolnoma brezpredmetno.

³⁵ Na politični ravni je pričakovati vladavino sredinske liberalne demokracije (z lepotnimi dodatki krščanskega »etosa«) v obdobju »reda in miru«, v času morebitnih družbenih nemirov pa mehko diktaturo fašističnega tipa.

³⁶ Navednice niso postavljene naključno. Zdi se namreč - tega pa nas uče tudi zgodovinske izkušnje -, da je sintagma »pošteno pridobljeno bogastvo« (kolikor je le-to seveda vredno svojega imena) *contradictio in adiecto*. Tega dejstva se je sicer zavedal že Balsac, ko je zapisal, da se za slehernim velikim premoženjem skriva zločin. Podobno razmišlja tudi Weitling: »Delate od zore do mraka in tako iz leta v leto, vsa skladisča so nabito polna dobrin, ki ste jih s trudom vzeli zemlji in vendar večini med vami primanjkuje najnujnejše: hrana, obleka, stanovanje - darovi zemlje so najbolj skopodmerjeni prav tistim, ki so jo s trudom, v potu svojega obraza, obdelovali. To je posledica neenake delitve dela in posledica tako ustavarjenih dobrin. Ta delitev dela poraja revščino in bogastvo; kajti reveži so le tam, kjer so bogataši, in bogati so le tam, kjer so revni. Biti bogat in mogočen pomeni biti nepravičen: kolikor je torej med vami bogatih in mogočnih, toliko je tudi nepravičnih.«

Pojavi, kakršni so na primer divje in »civilizirane« privatizacije, astronomski dohodki podjetniške elite, oškodovanje družbenega premoženja,³⁷ *by pass* firme, kršitve davčnih predpisov, grobo teptanje človekovih (zlasti ekonomskeh, socialnih in kulturnih) pravic, denacionalizacija ipd., bodo zakopani v zgodovino »družbe v prehodu«. Slovenska družba bo tedaj končno postala »demokratična«, evropska in normalna. Meja med »poštenim« delodajalcem (ki lahko popolnoma zakonito odvzame presežno vrednost delavcem, ki mu prodajajo svojo telesno ali umsko delovno silo), trgovcem in bančnikom (»Kaj je rop banke v primeri z ustanovitvijo nove banke!«) in »nepoštenim« kriminalcem bo najbrž bolj razvidna in določna, kot je danes. »Mehki« ideološki aparati države, namreč družina, šola, javna občila (reklame, propaganda in pranje možganov s potrošniško »kulturo«), politične stranke, cerkev idr., bodo z »žametno rokavico« ideološkega terorja upravljalni normalne družbene pojave, »jeklena pest« državne represije pa bo poskrbela za odklonske osebe.

V tej zvezi kaže opozoriti še na precej razširjeno »teorijo«, ki razлага (naraščajoči) kriminal v slovenski družbi z domnevo o vrednotno-normativnem vakuumu. Razлага je problematična. Najprej je treba vedeti, da je normativni sistem simbolna entiteta, v kateri je prisotnost določene prvine (denimo norme) ravno tako pomebna kot odsotnost; tako eno kot drugo pa je vselej reperkusija danih razmerij moči v družbi. Za slovensko družbo gotovo ni značilna vrednotna praznina. Najpomembnejšna med vladajočimi vrednotami³⁸ je gotovo *success*, v denarju izmerjen dosežek, ki se navzven kaže v obliki pre-

Weitling, str. 428. Njegovi vrednostni sodbi se v današnjem času pridružuje Angela Davis, nekdanja voditeljica Črnih panterjev, militantne organizacije ameriških črncev: »Pravijo zločinci v tej družbi niso tisti, ki sedijo v zaporih širom po državi, marveč oni, ki so ljudem pokradli bogastvo tega sveta.« Cit. po Taylor et al., str. 27.

³⁷ Jasno je, da so v zdajšnjih razmerah nadzorne ustanove nemočne pred dogajanji v gospodarstvu in politiki. Če bi dosledno opravljale svoje delo, bi najbrž izvrale popolen politični kaos, razdejanje države in resno ekonomsko krizo.

³⁸ Kot v vsaki drugi družbi so tudi v kapitalistični cenjene predvsem tiste - imanentne - vrednote, ki so neogibne za nemoteno delovanje družbenogospodarskega sistema in za obstoj danih oblik dela in življenja. V sodobni družbi, ki postaja čedalje bolj podobna eni sami veliki tovarni, je ena izmed najpomembnejših vrednot - storilnost. Omeniti velja še yuppijevsko uspešnost in agresivno tekmovalnost. Ko govorimo o vladajočih (in dejansko obstoječih) vrednotah, nas ne sme zaslepiti zgolj deklarativno (beri: hinavsko) čisanje določenih ideološko nujnih idealov, kakršen je denimo svoboda,

moženja in visokega dohodka. Mnogo manj pomemben je način, kako se nekdo dokoplje do uspeha: *Pecunia non olet*. V takih razmerah se vsakdo pač »znaide«, kakor ve in zna oziroma v skladu z možnostmi, ki mu jih ponuja njegov položaj v družbi: mladoletnik (obrobnež) bo ukradel avtomobil, vložil v vikend ali prodajal prepovedane substance; podjetnik bo iskal luknje v zakonu, izžemal delavce in iskal subtilne (često nezakonite in protipravne) načine za kopičenje profita; politik bo sprejemal podkupnine za različne usluge ipd. Zagovorniki teze o vrednotnem vakuumu v bistvu zagovarjajo stališče, da v aktualnih razmerah ni - po njihovem mnenju - »pravih« vrednot. Takšna naziranja so v marsičem naivna oziroma idealistična. Opirajo se namreč na predpostavko, da bi lahko že s primerno izbrano humanistično retoriko odpravili nečloveške in razčlovečujuče razmere, v katerih kraljujejo barbarsko nasilje poznegra kapitalizma, komaj prikrita beda živečih in vseprisotna norost, ki preganja družbo.³⁹ Odraščajoča oseba, ki bi v procesu udružbljanja (socializacije) ponotranjila ideale ljubezni, bratstva (solidarnosti), svobode, strpnosti in enakopravnosti, bi bila - v realnem svetu, ki mu vlada kapitalska logika profita - bržkone na najboljši poti v duševno bolezen.

Poti razvoja teoretične kriminologije

Družboslovec je danes soočen z bolj ali manj enoumno družbo, v kateri vlada specifična duhovna »država«, katere vlogo bi še najbolj ustrezno opisali z besedo »predeterminacija«. Ta obča mentaliteta tako rekoč vnaprej odloča o usodi posameznih stališč, mnenj, predlogov in kritik, utrjuje (petrifificira) pomene besed in s tem ustvarja neke vrste »javni jezik« (Marcuse), orwellovski diskurz apriornih kategorij razumevanja, gledanja, poslušanja, čutenja in čustvovanja. Gre za proces zapiranja

ki v praksi niso realizirani. Black (str. 138–139) se tega očitno dobro zaveda: »Kdor pravi, da so ti ljudje ‚svobodni‘, je lažnivec ali neumnež. Si to, kar delaš. Če opravljaš dolgočasna, neumna in monotona dela, boš po vsej verjetnosti tudi sam postal dolgočasen, neumen in monoton. Delo je veliko prepričljivejša razlaga za napredovanje krenenizacije kakor celo tako pomembni poneumljajoči mehanizmi, kakršna sta televizija in izobraževalni aparat. Ljudje, ki so nenehno upravljeni, ki jih je delo prevzelo od šole in so vpeti med družino na začetku življenja in domom onemoglih na koncu, so navajeni na hierarhijo in so psihološko zaslužnjeni. Njihova pripravljenost na samostojnost je tako zakrnela, da je strah pred svobodo ena redkih razumsko utemeljenih fobij.«

³⁹ Prim. Jacoby, str. 118–119.

duha v etablirani pomenski univerzum, v nevidno kletko »zdravega« razuma in posredno - *ideas have consequences* (Szasz) - tudi v utesnjujoč prisilni jopič vsakodnevnih nesvobodnih in nečloveških praks, med katerimi gotovo prednjači mezdno (heteronomno) delo.⁴⁰ Na ta način se (po)ustvarja groteski *circulus vitiosus*, začaran krog, ki zaobjema duhovno in telesno močvirje, na katerem lahko nemoteno uspevajo indoctrinacija, propaganda, reklama in drugi podobni pojavi, ki so neogibni za ohranjevanje dane družbene strukture. V totalitarni, upravljeni, uistosmerjeni družbi »realne demokracije« so alternative prej izključene kot potlačene: izrinjene so v posebne enklave, v svojevrstne rezervate, kjer živijo ali životarijo kot nekakšna eksotična bitja, kot dozdevni dokaz pluralizma in strnosti sodobne družbe. Dejansko pa so alternativne, uporniške miselne, vedenjske in druge prakse izolirane, diskriminirane, marginalizirane, nemočne, nevplivne, nenevarne oziroma, z eno besedo, ukročene.⁴¹ Tako je tudi kritična družboslovna misel

⁴⁰ Pojem heteronomno delo je zelo dobro opredelil Gorz (prim. str. 146–150). To je delo, katerega narava in predmet sta določena od zunaj, in sicer z organizacijo analog po merilih države, kontinenta ali globalnega (svetovnega) trga. Heteronomija dela - kot vidik posameznikove odtujitve - je v sodobnih razmerah, ki jih označuje delitev (specializacija) in organizacija proizvodnje na ravni velikih ekonomskih razsežnosti, mehanizacija ter kibernetizacija, neodpravljiva. Je najni nasledek izredne socializacije produkcijskega procesa, se pravi dejstva, da aparat družbene produkcije lahko deluje samo kot en sam velik stroj, ki so mu podrejene (v tehničnem oziru) vse posamezne dejavnosti. Heteronomija (odsotnost individualnega pristopa pri rabi zahtevanega tipa usposobljenosti in pri rezultatu kolektivnega dela v celoti) je potemtakem več kot sistem hierarhičnega pritiska, primoranosti k storilnosti, dominacije in izkoriščanja delavcev (sistem, ki ga je dobra razvil kapitalizem). Ravnov zato se je ne da odpraviti niti s soupravljanjem (ali samoupravljanjem), niti s počlovečenjem delovnih odnosov (in vzdušja), niti z izboljševanjem delovnih razmer (kar so seveda hvale vredni ukrepi). Če je torej heteronomnost najnjo potrebne dela ireduktibilna, je možen odziv na to dejstvo samo ta, da se ta »sfera nujnosti« (Marx) skrči na minimum in enakomerno porazdeli med vse člane družbe. Osvoboditev v delu je utopija, relno je zahtevati samo osvoboditev od dela, namreč stanje, v katerem delo ne bi bilo več »temelj človeškega obstoja«, ampak samo postranski faktum v človeškem življenju (materialni pogoji za prevlado »kraljestva svobode« so namreč že izpolnjeni).

⁴¹ Zdi se, da danes politično-imaginarni ideali »boljšega sveta« pritegujejo čedadje manj posameznikov in posameznic. Za večino revnih in deprivilegiranih boljši svet že obstaja, in to tukaj in zdaj, namreč kot - v luči kapitalistične (in potrošniške) ideologije opredeljen - svet »uspešnih« (»sposobnih«, »podjetnih«, »inteligentnih«, »zaslužnih« ipd.) bogatih in privilegi-

obsojena na bolj ali manj jalovo abstraktno delo, zagnjeno žuganje s prstom, brezupno lajanje na karavano, zgroženo opazovanje dogajanja na ladji norcev, se pravi na stanje, ki se lahko prav hitro izteče v cinizem, resignacijo ali celo norost.⁴²

Kakšne so v danih razmerah naloge teoretične kriminologije? Njeno temeljno in najbolj splošno poslanstvo je prizadevanje za »mentalno deprizonizacijo«, za ukinjanje (ali vsaj problematizacijo, ki je prvi korak v tej smeri) »duševnih zaporov« (S. Quenell), miselnih in drugih kalupov, ki sodelujejo pri družbeni konstrukciji »družbenih problemov« in odzivov nanje. Pojma (ali predstavi) »zločin« in »kazen« igrata še vedno pomembno vlogo pri dojemljanju (beri: ustvarjanju) realnosti. Kritična kriminološka misel bi morala zato nameniti posebno pozornost de-konstrukciji omenjenih kategorij, pa tudi njunih sestavnih prvin, kakršne so na primer krivda, odgovornost, svoboda, protipravnost, protinormnost, družbena nevarnost, pravičnost kazni ipd. Sprostiti bi morala družboslovno domišljijo in nakazati drugačne načine simbolne konstrukcije in političnega nadzora konfliktnih položajev.⁴³ V tem

ranih, ki je nadvse blizu trpkemu svetu, v katerem žive oni sami. Ta boljši svet lahko opazujejo vsak dan, v živo ali na malih zaslonih. Zato si žele predvsem priložnosti (*opportunity*), da bi se tudi sami povzpeli na vrh; če ne drugače, pa vsaj z zadetkom v igri na srečo, vsekakor pa z individualnim prizadevanjem, ne pa, denimo, s kolektivno akcijo, ki bi zrušila obstoječi red. V skrajnem primeru pričnejo nemočni in marginalni posamezniki obračunavati drug z drugim. To je pojav, ki ga kriminologi imenujejo ulična kriminalita. Dokler je tako, so mogočneži in bogataši varni v svojih dobro zavarovanih mestnih četrtih.

⁴² »Norost in iracionalnost celote sta tako nazorni, tako očitni in tako popolni, da tisti, ki zagledajo ves njen ne-um, ob tem obnemijo. Njihov neuspeh je v tem, da ne razumejo tistega, kar ni mogoče razumeti. Drugim je prepusteno, da govorijo zanje. Nihče ni varen. Ko družba izgubi celo videz racionalnosti, potem pregaanja norost med delom in spanjem celo najbolj „zdrave“ in „normalne“. Osvoboditev je tako blizu, da jo je mogoče malone okusiti, in vendar ni več mogoče razumeti, zakaj je še ni tu. Tisti, ki to potlačijo, zaklinajo disciplino in vrednote preteklosti, vrednote, ki tvorijo predzgodovino krize, ne pa njenega negacijo. Tisti, ki čutijo bližino in hkrati oddaljenost osvoboditve, lahko prenašajo to protislovje le z največjim naporom.« Jacoby, str. 262-263.

⁴³ V tej zvezi bi kazalo spomniti na zanimiv Pearsonov predlog, kako bi lahko odpravili - kulturno določeno oziroma posredovano - povezavo med adolescenco in prestopništvtom (tako prvi kot drugi pojavi sta družbeno konstruirani kategoriji). Po avtorjevem mnenju bi bilo to mogoče z izvzetjem mladoletnikov iz skupine kazensko odgovornih subjektov. Seveda bi mladostniki tudi v takem stanju še vedno marsikdaj ravnali nemoralno, neprimereno, škodljivo ali protipravno. Še več, izvrševali bi tudi dejanja, ki bi bila, če bi jih storili

oziru bi bilo treba temeljito preučiti mnogovrstne družbene učinke kazovalnega aparata (*criminal law in action*), predvsem zato, da bi si o njem ustvarili kar se da realno sliko: podlago za njegovo kritično presojo. Zdi se (glede na dosedanja spoznanja sociologije kazenskega prava), da bi takšna celostna in vsestranska razčlemba kazenskopravnega sistema pokazala, da je njegova instrumentalna funkcija (omejevanje in nadzor kriminala) pravzaprav neznatna (pomembnejše so druge - latentne, nedeklarirane, zamolčane, nereflektirane, simbolične, ideološke - funkcije). Zato bi se kazalo zavzeti za politiko najmanjšega (in ne najboljšega) možnega kazenskega prava (katere usmerjevalno, dolgoročno načelo bi bila abolicija kazenskega prava kot takega), ki implicira obsežno de-kriminalizacijo - v današnjem času nepotrebno inkriminiranih - vedenjskih vzorcev.⁴⁴ Kratkoročno gledano, bi se kazalo zavzeti za sleherni ukrep (v teoriji jih običajno označujejo iz izrazom »dekarceracija«), katerega cilj ni »boljši zapor«, ampak manj zapora.⁴⁵ Seveda pa se je treba v tej zvezi zavedati, da je lahko podlaga za ustrezeno odzivanje na problematične pojave pred-

»odrasli«, opredeljena in sankcionirana kot kazniva. Vsekakor pa ne bi bilo možno, da bi bil nekdo istočasno »mladostnik« in »kriminalec«. Ob tem lahko še dodamo, da ne vidimo razloga, zakaj bi denimo storilce premoženskih kaznivih dejanj kaznovali. Mar ne bi zadostovalo, da bi od njih zahtevali, da povrnejo - glede na tako imenovane civilnopravne norme - povzročeno škodo?

⁴⁴ Razvpit zgled ponesrečne kriminalizacije določenega družbenega problema je »boj zoper droge«. Kazenskopravno (represivno) »reševanje« tega vprašanja je izzvalo pogubne družbene učinke, ki jih danes lahko vidi vsakdo. Problem se je zaostril, in nikakor ne omilil. Družbeni stroški »reševanja« problema so strahovito visoki. Črni trg je vir izrednih zaslužkov in nezakonitega kapitala, ki je podlaga mafijske ekonomske in politične moči.

⁴⁵ Kar zadeva zamisel o rehabilitaciji, velja poudariti, da jo velja še vedno podpirati, kolikor je zamišljena kot pravica obsojenca do pozitivnih ukrepov, katerih name omiljevati (nevtralizirati) negativne učinke zaporenih kazni, kakršni so na primer stigmatizacija, depersonalizacija, poslabšanje zdravja, krnitev že obstoječih sposobnosti, desocializacija ipd. Cilj takega - humanističnega - modela je torej zoperstaviti se tovrstnim škodljivim reperkusijam in ponuditi vsakemu obsojencu realno priložnost, da se vključi v družbo kot njen koristni član. V tem oziru so možne zelo raznolike dejavnosti: socialno učenje, izobraževanje, nagradjevanje dela (zamišljeno kot pravica, in ne kot dolžnost), varno in zdravo zaporniško okolje, vzdrževanje stikov z zunanjim svetom, odpravljanje ovir, ki otežujejo vključitev v družbeno skupnost, zdravniška, psihološka ali psihiatrična pomoč, svetovanje, pomoč po izpustitvi na prostost ipd. Tako zasnovana rehabilitacija ni sredstvo za doseganje konformnega (prilagojenega) vedenja (na primer s strogo disciplino, pozitivnim ojačevanjem,

vsem poglobljena (dialektična) družboslovna preučitev njihovih objektivnih in subjektivnih določilnic.

Kritična kriminološka teorija svojega predmeta ne sme določiti samo negativno, na primer kot nasprotovanje pozitivistični, sociologistični, psihogostični, objektivistični, subjektivistični, postvareli, abstrahirajoči ali individualistični »zavesti«. Predvsem mora samostojno določiti svoj predmet in problem. Zdi se, da bi morala nameniti ustreznouzornost predvsem strukturnemu nasilju, ki ga po definiciji ni mogoče simbolizirati (razen v aforističnem ali metaforičnem pomenu) s kazenskopravnim pojmovno-predstavnim aparatom. Oznaka struktурnega nasilja se nanaša na pojave, ki so normalni (ne odklonski), vendar - upoštevaje število žrtev in obseg človeške in družbene škode - neprimerno bolj nevarni (škodljivi) kot kriminalni in drugi odklonski pojavi, npr. konvencionalna premoženska kazniva dejanja, ki tvorijo glavnino *de facto* sankcioniranih inkriminiranih vedenjskih vzorcev. Še več, gre za pojave, ki nikakor niso prikriti (kot na primer večina kaznivih dejanj), ampak tako rekoč v oči bijoči, malone povsod navzoči: so sestavina vsakdanjega življenja večine članov družbe. Žrtev strukturnega nasilja torej niso nevidne. Zato je več kot nenavadno, da jih viktimologi doslej še niso opazili.⁴⁶ V tem oziru so podobni osebam, ki jih je Poe prikazal v zgodbi *Ukradeno pismo*: predmeta (ukradenega pisma) niso našle ravno zato, ker je bil ves čas do-

prisilnim delom ali z manipulativnimi tehnikami za spremištanje človekove osebnosti). Utemeljena je na spoštovanju obsojenčevega dostojanstva, krepiti njegovih človeških potencialov in zmožnosti samodoločujočega ravnjanja, na prostovoljnem sodelovanju, sodnem nadzoru izvrševanja kazenskih sankcij, omejevanju nepotrebnega trpljenja med prestajanjem kazni, uveljavljanju alternativnih (manj škodljivih) sankcij, zagotavljanju realnih možnosti za ponovno vključevanje v družbeno življenje itd. Humanistični model rehabilitacije potemtakem ni inherentna sestavina izvrševanja kazenske sankcije, ampak »antiteza« kaznovalnosti, neke vrste oblika »praktičnega« (dasiravno postopnega in nepopolnega) abolicionizma. Z gledišča rehabilitacije je seveda najboljši tisti zapor, ki prenehabe biti zapor. Dokler pa zapor obstaja - in celo njegovi najbolj neprizanesljivi kritiki priznavajo, da zaenkrat ne poznamo boljše alternative za sicer zelo omejeno skupino skrajno nevarnih storilcev -, je potrebna tudi rehabilitacija, ki je neogibna ravno zato, ker zapor kot tak v splošnem ne rehabilitira ali celo onemogoča rehabilitacijo (to spoznanje je izvalo sodobno »krizo zapora«). Rehabilitativni model, utemeljen na pravici obsojenca, zatorej ni isto kot kazen, ni smoter kazni, ampak je potreben zaradi kazni, navzlic kazni in zoper kazen.

⁴⁶ Viktimologi so v zadnjem času namenili precejšnjo pozornost skritim žrtvam. Radikalni viktimologi so, denimo, opozorili na skrite žrtev škodljivih dejavnosti nosilcev ekonomske moči (se pravi kapitalističnih pod-

besedno pred njihovim nosom. Vendar pa se tudi žrteve same pogosto ne dojemajo kot take, tako da bi jih lahko primerjali z Gidovim junakom v *Močvirjih*, ki »ne more potovati«, saj »živi v stolpu, obdanem z močvirjem«, vendar - začuda - »ni nezadovoljen s svojim življenjem«, ampak je celo vesel, ker »lahko gleda na barje«.

Strukturno nasilje - tisto, ki posamezniku praviloma irreverzibilno⁴⁷ odvzame njegove temeljne dobrane, denimo čas (možnost svobodnega, samodoločujočega delovanja) ali zdravje (ki ga Statut Svetovne zdravstvene organizacije opredeli kot »popolno telesno, duševno in družbeno blagostanje«) - bi lahko razvrstili v dve veliki skupini, in to na: (1) nasilje prvega reda; (2) nasilje drugega reda (katerega funkcija je v tem, da prikriva, opravičuje, osmišlja in zavajajoče pojasnjuje nasilje prvega reda in tako prepričuje ljudi, da ga sprejmejo, prenašajo oziroma trpijo kot nekaj normalnega, nujnega, neizbežnega ali celo dobrega, hvale vrednega). V prvo skupino sodi ekonomsko nasilje: (a) nasilje v produkciji (beri: nasilje mezdnega oziroma heteronomnega dela); (b) nasilje v delitvi bogastva, dohodka, raznovrstnih privilegijev in drugih vrednih dobrin. V drugo skupino pa sodi (večinoma) ideološko nasilje: (a) nasilje šolskega aparata;⁴⁸ (b) nasilje verskega aparata, »nasilje svetega« (Lutte); (c) nasilje političnega aparata; (d) nasilje pravnega aparata; (e) nasilje informacijskega aparata idr.

jetij in vlade). Feministična kriminologija je izpostavila očem javnosti žrteve spolnega nasilja, značilnega za patriarhalno in seksistično družbo. Lasch (prim. str. 67) je to povečanje zanimanja za žrteve opisal kot značilnost »survival mentality« (miselnosti, katere poglaviti interes je, kako preživeti v nevarni in nasilni družbi), ki je posledica spremenjenih kulturnih in političnih razmer v družbi. Odmevi teoretičnega in empiričnega ukvarjanja s problemi žrtev so segli tudi na področje kazenskega prava in kazenskega postopka, predvsem kot zahteva, da je treba nameniti žrtvi vidnejšo vlogo v kazenskem postopku, po drugi strani pa dati večjo težo sankcijam, ki so usmerjene v odpravo škode.

⁴⁷ V tem oziru se na primer razlikuje od premoženskih kaznivih dejanj. Ce nekomu ukradejo avtomobil, lahko kupi novega, uporablja javni promet ali hodi peš.

⁴⁸ Poglavitna naloga šolskega sistema je - kot je pokazal na primer Althusser (prim. str. 42-43 in 60-61) - reprodukcija delovne sile, ki mora biti tehnično učinkovita (večja in podkovana z ustreznimi znanji), dovezeta za zunanjo (heteronomno) motivacijo, ubogljiva in podrejena vladajoči ideologiji. Šola svoje »kliente« navaja na vloge izkoriščancev (proletarcev z dobro razvito poklicno, državljanško, nacionalno in apolitično zavestjo) izkoriščevalcev (kapitalistov in podjetnikov), pomagačev pri izkoriščanju (tehnični kadri), agentov represije (vojakov, policistov, politikov in administratorjev) in poklicnih ideologov. Šola vceplja v glave (in še kam) učencev »etos« storilnosti, jim polni možgane z

Strukturno nasilje je predmet preučevanja kriminologije vsakdanjega življenja, nove smeri v polju radikalne kriminologije. Glede na to, da so se tovrst-

vsakovrstnimi podatki (ki jih posameznik navadno tako pozabi, saj ne igrajo v njegovem življenju nikakršne vloge), nagrajuje konformnost (z dobrimi ocenami in učnim uspehom), poustvarja mit o zasluzenosti privilegijev članov družbene elite (in s tem blaži nezadovoljstva in frustracije, ki so posledica družbene hierar-

ni škodljivi pojavi doslej v dobršni meri izmikali kritičnemu očesu kriminologije, vidimo ravno tu najbolj obetavno pot razvoja teoretične kriminologije.

hije bogastva, moči in prestiža) in - kot je pokazal Illich - pripravlja mlade ljudi na vlogo topoumnega potrošnika, ki pasivno konzumira izdelke in storitve, se primerno odziva na reklamna in propagandna sporočila, sledi direktivam vlade (»oblast najbolje ve, kaj je dobro za ljudi«) in se pokorava avtoriteti strokovnjakov.

LITERATURA

- Althusser, L.: Ideologija in ideološki aparati države. V: Althusser, L. in dr.: *Ideologija in estetski učinek*. Ljubljana, Cankarjeva založba 1980.
- Bajt, A.: *Osnove ekonomske analize i politike*. Zagreb, Informator 1979.
- Baratta, A.: Che cos'è la criminologia critica? *Dei delitti e delle pene*, 1991, št. 1.
- Berle, A.; Means, G.C.: *The Modern Corporation and Private Property*. New York, Macmillan 1932.
- Black, B.: Ukinitev dela. V: Tomc, G.; Black, B. (ur.): *Pozdravi iz Babilona*. Ljubljana, KRT 1987.
- Chomsky, N.: Svetovna ureditev in njena pravila: variancie na nekatere teme. *Teorija in praksa*, 1993, št. 9-10.
- Comitato operaio di Porto Marghera: Zavračanje dela. V: Kuzmanić in dr. (ur.): *Boj proti delu*. Ljubljana, KRT 1985.
- Cusson, M.: *Le contrôle social du crime*. Paris, PUF 1983.
- Dewey, J.: *The Public and Its Problems*. Denver, Allan Swallow 1927.
- Ferfila, B.: Vladna (javna) politika v ZDA. *Teorija in praksa*, 1994, št. 1-2.
- Fourier, C.: Izbrana besedila. V: Berglez, N. (ur.): *Utopični socialisti*. Ljubljana, Cankarjeva založba 1979.
- Fromm, E.: *Zdravo društvo*. Beograd, Rad 1963.
- Garrison, D.: *Punishment and Modern Society*. Oxford, Clarendon Press 1990.
- Gorž, A.: Devet tez za bodočo levico. V: Kuzmanić in dr. (ur.): *Boj proti delu*. Ljubljana, KRT 1985.
- Held, D.: *Modeli demokracije*. Ljubljana, KRT 1989.
- Horvat, B.: *Politička ekonomija socijalizma*. Zagreb, Globus 1984.
- Jacoby, R.: *Družbena amnezija*. Ljubljana, Cankarjeva založba 1981.
- Jervis, G.: *Kritički priručnik psihiatrije*. Zagreb, Stvarnost 1978.
- Lafargue, P.: Pravica do lenobe. V: Kuzmanić, T. in dr. (ur.): *Boj proti delu*. Ljubljana, KRT 1985.
- Laing, R.D.: *The Politics of Experience*. Harmondsworth, Penguin 1974.
- Lasch, C.: *The Culture of Narcissism*. London, Abacus 1980.
- Lea, J.; Young, J.: *What Is to Be Done about Law and Order?*. Harmondsworth, Penguin 1984.
- Lynch, M.J.; Groves, W.B.: *A Primer in Radical Criminology*. New York, Harrow and Heston 1986.
- Marcuse, H.: Represivna toleranca. *Časopis za kritiko znanosti*, 1994, št. 164-165.
- Marx, K.: *Kapital*. Ljubljana, Cankarjeva založba 1986.
- Močnik R.: Strpnost, sebičnost in solidarnost. *Časopis za kritiko znanosti*, 1994, št. 164-165.
- Reich, W.: *Spolna revolucija*. Zagreb, Naprijed 1985.
- Rus, V.: *Socialna država in družba blaginje*. Ljubljana, DOMUS 1990.
- Rusche, G.: Labor Market and Penal Sanctions; *Thoughts on the Sociology of Criminal Justice, Crime and Social Justice*, 1982, št. 10.
- Russell, B.: Brezdelju v čast. V: Kuzmanić in dr. (ur.): *Boj proti delu*. Ljubljana, KRT 1985.
- Taylor, I. in dr.: *The New Criminology*. London, Routledge and Kegan Paul 1973.
- Vodopivec, K. in dr.: *Javno mnenje in represija*. Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Ljubljana 1990, št. 91.
- Weitling, W.: Človeštvo, kakršno je in kakršno naj bi bilo. V: Berglez, N. (ur.): *Utopični socialisti*. Ljubljana, Cankarjeva založba 1979.

Possibilities of Development of Theoretical Criminology within the Restoration of Capitalist Oppression and Exploitation

Zoran Kanduč, L.L.D. Research Associate, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Kongresni trg 12, 61000 Ljubljana, Slovenia

The purpose of the present paper is to examine the possibilities of development of criminology under conditions of the restoration of market (liberal democratic) capitalism. In the first part of the article, the author critically reviews some of the key concepts that are used to describe what is currently taking place in so-called »societies in transition«. He makes then a condensed criminological and criminal policy analysis of some of the harmful social phenomena.

The second part is devoted to issues related to the further development of theoretical criminology in the changed social conditions. The »new« critical (radical) criminology should extend the scope of its interest and focus on structurally defined harmful phenomena, above all on economic and ideological violence. This is today far more problematic than conventional crime and crime of the powerful, because it affects the basic

well-being - such as time (freedom), health etc. - of the majority of the society's members.

Violence in production, violence in distribution of income, wealth and other valuables, and multiform violence of the ideological apparatus of the state (for example school, political, information, legal, religious and other kinds of violence) constitute a subject of the criminology of everyday life. Its practical goal is above all to make potential victims aware of the different forms of violence which are not deviant, but have become a normal phenomenon in the everyday life of capitalist society.

Key words: criminology, theoretical criminology, social changes, crime, violence, criminology of everyday life

UDC 343.9.001 + 316.42